

ČASOPIS ZA KULTURU HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA
IZDAJE HRVATSKO FILOLOŠKO DRUŠTVO
GOD. 38, BR. 2, 33-64, ZAGREB, PROSINAC 1990.

O DANAŠNJIM PRAVOPISNIM PREVIRANJIMA

Stjepan Babić

1. Opća razmišljanja

Kad bismo ocjenjivali važnost jezičnih priručnika prema pozornosti koju pobuđuju u javnosti i koju im posvećuju javna glasila, onda bi pravopis izbio na prvo mjesto. Ne ulazeći u prijašnja razdoblja, može se sa sigurnosti reći da je od Novosadskoga dogovora bilo nekoliko pravopisnih poplava: o novosadskom pravopisu, o Hrvatskom pravopisu 1971., o Anić-Silićevu pravopisu 1987., o Hrvatskom pravopisu opet sada. Izlazak novoga pravopisa postavlja nova pitanja, ili još preciznije: podgrijava stara pa sad moramo raspravljati i o osnovnoj dvojbi: fonološki (starije fonetski) ili morfološki (starije korijenski). Bilo bi mnogo korisnije da smo toliko pozornosti posvetili stjecanju pravopisnoga znanja, ali što se može kad nam prilike nameću pravopisne teme. Stoga je i Jezik prisiljen da ponovno otvara svoje stranice toj problematici jer su danas pravopisna previranja opet velika pa su velike i pravopisne nedoumice, osobito u školi i kod manje upućenih u bit pravopisnih problema. Zbog otklanjanja tih nedoumica potrebno je ponovno raspravljati o pravopisnoj problematici kako bismo što prije došli do konačnoga hrvatskoga pravopisa ili bar do puta prema njemu.

Stjecanjem političkih i pravopisnih pitanja pravopisna je problematika prepolitizirana, odavno, a posebno u posljednje doba. Bio bi zanimljiv osvrt na to, od početka hrvatskoga preporoda do danas, ali zbog aktualne čisto pravopisne problematike treba to ostaviti za drugu priliku.

Za važnost koju je pravopis dobio nisu kriva samo naša politička previranja, nego jedan dio leži i u samim pravopisnim priručnicima i postojanju ili nepostojanju drugih jezičnih priručnika.

Prvo, pravopis je više nego jezik dobrim dijelom predmet konvencije, dogovora, a kad se dogovaramo, možemo se dogovoriti ovako ili onako. Već se lingvisti u dogovaranju ne slažu u svemu, a kad se u to ubaci politika, narušava se tradicija, a bez nje nema dobrog pravopisa. Već je stoput rečeno, ali ću opet ponoviti: bolji je i lošiji pravopis koji se ne mijenja, nego dobar koji se stalno mijenja.

Drugo su sami pravopisni priručnici i prilike oko njih.

Od tri osnovna jezična priručnika, pravopis, gramatika, rječnik, pravopis je sporedniji i ne bi dobio takvu važnost da smo imali rječnik hrvatskoga književnoga jezika. Ali mi rječnika nismo imali, a nemamo ga još ni danas. Imali smo bogatu leksikografsku tradiciju,¹ imamo i danas bogatu leksikografsku djelatnost, ali dvojezičnu i višejezičnu, ali opisnoga rječnika suvremenoga hrvatskog književnoga jezika nemamo. 1901. dobili smo Broz-Ivekovićev rječnik, ali on nije bio izrađen na dobroj hrvatskoj osnovici jer nije uzeo u obzir jezik hrvatskih pisaca pa nezadovoljni njime, nismo ga usavršavali u novim izdanjima i tako je on ostao povijesnim spomenikom jednoga doba. Kasnije se nije našao nitko tko bi napisao drugi. A kad nismo imali rječnika koji bi davao rječničke podatke, pravopisni je rječnik preuzimao ulogu rječnika.

Već Brozov pravopisni rječnik nije bio samo to, tj. nije davao samo podatke kako se riječi pišu, nego je imao i druge oznake i davao značenja što zapravo ide u opisni rječnik pa tako npr. u njemu nalazimo:

at; *dijal.* *hat
 baljezgati, *govoriti koješta*
 biglisati; *griješkom* *biljisati
 bjelaš, *ime konju*
 čudati se, *plašiti se (o konju)*
 djetlić, *dem. prema djetao*
 grlat, *u koga je jako grlo;*
 grljat, *grivast*
 kaćpera, *ženska koja se kiti.*

Boranić je tom metodom nastavio i još je to proširio pa je uz primjere slične navedenima uveo i prave jezičnosavjetničke upute, čak je dao i jednu opću, oštru purističku napomenu. Nabrajajući što valja imati na umu pri porabi pravopisnoga rječnika kaže:

»5. Što je obilježeno z v j e z d i c o m *, neka se ne upotrebljava u književnom jeziku.«²

I tako u njegovu pravopisnom rječniku nalazimo:

Afričanin; *griješkom* *Afrikanac
 afrički; *griješkom* *afrikanski
 Američanin; *griješkom* *Amerikanac
 *bezodvlačno; *bolje* odmah, smjesta
 *bezuvjeto; *bolje* svakako
 *darežljiv; *dijal. mjesto* podatan, podatljiv
 *darežljivost, *dijal. mjesto* podašnost

dob: dobi *znači das Alter, aetas, na pr. koje si dobi? (koliko ti je godina?) drugo je* doba

doba (*indekl.*) *znači die Zeit, tempus, na pr. u staro doba; drugo je* dob

*dodijeliti, *bolje* pridjeliti

*domoći se: domognem se, *rdavo mjesto* dostati se, dokopati se, dosinuti se

¹ U ovom se broju nalazi Gostlov članak koji to lijepo pokazuje.

² Broz-Boranić, Hrvatski pravopis, Zagreb, 1911, str. 81.

*doznačnica, *bolje* uputa, *na pr.* novčana

*dozvola, *dozvoliti (*dozvolja...) *tuđe su riječi; mjesto njih valja govoriti i pisati* dopuštenje, dopustiti...

Kako je to bilo u svih deset izdanja Boranićeva pravopisa, to se stvorila kriva svijest pa pravopis ne znači samo kako ćemo jezik, govor bilježiti pravopisnim znakovima, nego kako ćemo pravo pisati, tj. dobro, ispravno upotrebljavati jezik, bilo u govorenom bilo u pisanom obliku, jer Boranić s. v. dozvola izričito kaže: »mjesto njih valja govoriti i pisati...«

Tomu je pridonijela i činjenica o kulturnoj prevlasti pisanoga jezika nad govorenim. Kako je znanje pisanja značilo uzdizanje na višu kulturnu razinu – što znači i danas jer biti nepismen znači biti neobrazovan – to je znanje pisanja poseban kulturni čin i tako se dogodilo da dobro služiti se jezikom znači dobro pisati, biti pismen, što je samo pojačalo svijest da je pravopis ključ dobre pismenosti.

Stoga nije čudo što je to široko značenje riječi pravopis ostalo dominantno u svijesti širokih slojeva, pa i školovanih, i danas kad se već širi spoznaja što jest, a što nije kompetencija pravopisa.

Tom širokom značenju riječi pravopis pogoduje i činjenica što se u pravopisnim priručnicima nalazi dosta toga što zapravo ne pripada samom pravopisu.

Jedan od zaključaka Matičine Jezične i pravopisne komisije bio je da u Hrvatski pravopis unesemo ukratko palatalizaciju, ali mi to nismo unijeli jer smo znali da to nije pravopisna problematika. Sjećam se da nismo htjeli unijeti ni poglavlje *Zamjenjivanje glasova k, g, h sa c, z, s* jer ni to ni u širem značenju pojma pravopis ne ide u pravopisni priručnik, ali nam je rečeno da se u njemu treba naći jer je potrebno zbog korisnika priručnika.

Isto tako ni poglavlje *Zamjena l/o* nije pravopisni problem i ne bi se trebalo naći u pravopisu.

Kad se pravo uzme ni pisanje glasova *č, ć, dž, đ, h, ije-je-e-i* koje se nalazi u svim našim pravopisnim priručnicima nije pravopisno pitanje nego to prije ide u područje gramatike ili još preciznije u nauku o glasovima (fonetiku, fonologiju, pravogovor). Nema naše gramatike u kojoj se to ne nalazi.

Za rečenične znakove već sam naziv govori da se stavljaju uz rečenice i njihove dijelove pa kad se o njima govori u pravopisnim priručnicima, govori se ne samo o rečenicama nego i o vrstama rečenica, što je izrazito sintaktičko područje pa bi se pravila o pisanju rečeničnih znakova jednako tako mogla nalaziti i u gramatici, u sintaksi, kao što se katkada i nalaze. (Zato Belić i napominje da bi se logička interpunkcija mogla zvati sintaktičkom.³)

Znajući sve to, u Uvodu Hrvatskom pravopisu 1971. napisali smo ovo:

»Zbog toga što nije bilo i još nema rječnika suvremenog hrvatskog književnog jezika u našoj je svijesti pravopis postao sinonim za rječnik. Veoma su česta pozivanja na pravopis i u onome što zapravo pripada rječniku književnog jezika. U pravopisna pravila i pravopisni rječnik ulaze u načelu riječi i oblici zbog pravopisnih, a ne jezičnih razloga. Zato u pravopisu nema nekih najobičnijih riječi ako nisu pravopisni problem, kao što su npr. glava, kula, pramen, zid. Pravopisni rječnik obuhvaća dakle sa-

³ V. Naš jezik, 1. knj. n. s., Beograd, 1950, str. 10.

mo dio rječničkog blaga hrvatskog književnog jezika. Ipak, nepostojanje rječnika hrvatskog književnog jezika navodilo je autore hrvatskih pravopisa da u pravopisna pravila unose i one dijelove, a u pravopisni rječnik one riječi kojima sa strogoga pravopisnog gledišta ne bi bilo mjesta u pravopisu. S toga je razloga i Hrvatski pravopis shvaćen šire, i u nj uneseno izrazito gramatičko poglavlje kao što je *Zamjenjivanje glasova k, g, h sa c, z, s, a* i podosta riječi koje nisu strogo pravopisna problematika. Kada bude izrađen hrvatski rječnik, moći će se u pravopisu ostaviti samo pravopisna problematika.

Radeći Hrvatski pravopis bili smo svjesni da time zadiremo i u područje jezika, s jedne strane zato što je u praksi teško odvojiti pravopisnu stranu od jezične, s druge zato što sadašnje prilike traže takav priručnik, a treće što smo to mogli učiniti bez posebnih teškoća, jer između toga dvojega nema velikih opreka kad je posrijedi hrvatski pravopis za hrvatski jezik.

Izrađujući pravopisni rječnik, pogotovu kad je ovako opsežan, nismo mogli biti potpuno neutralni pa reći: ovako se piše, a kako se upotrebljava, pravopisa se ne tiče. Zato smo uveli nekoliko postupaka kojima upozoravamo i na jezičnu upotrebu.⁴

Međutim, to nije dovoljno da se iz svijesti potisne preširoko shvaćanje značenja pravopisa, pogotovo što ljudi uvode slabo i čitaju, i trebat će još mnogo vremena dok se taj pojam ne sveđe na pravu mjeru, sve dok ne dobijemo rječnik suvremenoga hrvatskog književnog jezika i dok on ne preuzme ulogu koju u jezičnom znanju i jezičnoj kulturi treba imati.

No dok tako nije, pravopisni će priručnici zadržati i neke gramatičke i rječničke podatke. Zato će trebati još dugo objašnjavati što pravopis zapravo jest, čemu treba služiti, što se u njemu nalazi i zašto.

Sve je to trebalo reći da se otkloni bar dio zbrke koja postoji o pojmu pravopis.

To je samo jedan dio pravopisne problematike. Još više je potrebno objašnjavati i druge probleme.

Ono što je jezično u pravopisu, to se obično može utvrditi znanstvenim postupcima, npr. upotreba pojedinih glasova, i u tome nema velikih kolebanja. Drukčije je s pretežno pravopisnom problematikom. Ona je dobrim dijelom predmet dogovora, a kao što je već rečeno, dogovarati se možemo ovako i onako, zato u jednom priručniku nalazimo ovako, a u drugom onako, što u jednom smislu s pravom zbuduje one koji bi bez razmišljanja htjeli znati kako se što piše.

U načelu bi se moglo postaviti pravilo da je dobro sve ono što se nalazi u bilo kojem pravopisu jer je svaki pisan po nekim načelima. Jasno je da to u praksi teško može funkcionirati i da široki slojevi traže jasna i jednoznačno određena pravila, koja će se moći mehanički primjenjivati.

Prvo, valja naglasiti da takvih priručnika nema niti ih može biti. Nikada se neće moći mehanički pisati jer pri svakom pisanju treba razmišljati i tražiti najbolji pismeni izraz. Ali tehničku stranu pisanja treba što više svesti na automatizam i u pravopisu treba više automatizma nego što ga danas ima. A toga će biti ako se pravopisna pravila ustale. Ako se do toga ne može odmah doći, treba tražiti put kojim ćemo što prije do toga stići.

⁴ Hrvatski pravopis, Zagreb, 1990. Uvod.

2. Fonološki ili morfonološki pravopis.

Toga pitanja donedavno nije bilo, ali sada, kad glasila pojedinih stranaka upotrebljavaju povremeno ili stalno morfonološki (korijenski) pravopis, i to postaje aktualno pitanje. Zbog toga smo se te dvojbe doticali u prošlim brojevima Jezika pa ne bih ovdje o tome opširno, pogotovo što je jedan pobornik morfonološkoga pravopisa u Glasniku HDZ dobio oštru lekciju (njegova imena nestalo je iz impresuma uredništva). To se pitanje zasad ne postavlja kao praktično pitanje, ali ostaje potreba da se o njemu raspravlja, prvenstveno među lingvistima. Potrebno je da oni taj problem razmotre u miru, što dalje od političkih konotacija. Zbog prilika koje su pratile naš pravopis, problem nije jednostavan pa ga treba razmotriti s mnogih gledišta, ali stručno da bi se mogla donijeti dobra odluka kojom bismo to pitanje riješili tako da više ne bi bile potrebne nikakve nedoumice.

3. Pisanje *d* ispred *c*, *č*, *ć*, *s*, *š*

Mislim da u tome više nema mjesta nikakvoj dvoumici: u prefiksima koji završavaju na *d* treba *d* ostati ispred navedenih glasova. To znači da treba pisati *odcijepiti*, *podčiniti*, *odčušnuti*, *podšjećati*, *nadžumar*.

Razloge za to vidim u tome što je hrvatska norma i praksa u tome bila čvrsta i narušavana je samo pod utjecajem srpskih pravopisa i srpskih lingvista. Većina hrvatskih lingvista smatra da tu treba pisati *d*, kao što je pokazala anketa koju sam jednom proveo pa je razumljivo što je Matičina Jezična i pravopisna komisija 12. svibnja 1971. odlučila da tako treba biti. To je potpuno u skladu s duhom hrvatskoga pravopisa pa će tako ostati bio u budućnosti hrvatski pravopis fonološki ili morfonološki.

4. Veliko i malo slovo

Svi se pravopisi slažu u osnovnom: velikim se početnim slovom piše prva riječ u rečenici, vlastito ime i neke riječi iz počasti. No to je pitanje o kojem u pojedinostima ima i u pravopisima različitosti, te se o njega praktičari najčešće spotiču, a spotali bi se i kad bi se svi pravopisi slagali u pravilima. O tome sam već objavio jedan članak u Jeziku⁵ pa ću ovdje nastojati pokazati samo bit problema.

Rekoh da se svi pravopisi i pravopisci slažu da se imena pišu velikim slovom. Drugo je pitanje što sve treba smatrati imenom kad je ime na granici s općom imenicom. Pravopisci se trude da to objasne i nabrajaju pojedine kategorije i navode mnoge primjere, ali ih nikad ne mogu navesti sve i korisnici će uvijek imati problema. No što je ovdje važno naglasiti, sve se nedoumice ne mogu otkloniti samo poznavanjem pravopisnih pravila.

Želimo li u rečenici *Prešavši Sutlu, zašli smo u SLOVENSKO GORJE* znati hoćemo li napisati *Slovensko gorje* ili *slovensko gorje* ne pomaže nam pravopis i njegova pravila, moramo znati zemljopis i to ne zemljopis općenito, nego upravo navedenoga kraja i znati je li to ime toga gorja ili je to samo opća imenica s atributom.

⁵ Pravopisne posebnosti u novinarskoj praksi, Jezik, IX. 150-155, a prenesen i u knjigu Hrvatska jezikoslovna čitanka, Zagreb, 1990, pod naslovom Veliko slovo u novinarskoj praksi.

Slično je i s pojmom ZAGREBAČKA NADBISKUPIJA. Napisat ćemo *Zagrebačka nadbiskupija* ako znamo da se tako zove, a to ne možemo znati iz pravopisa, jer pravopis ne može popisati sve biskupije svijeta, nego samo ako znamo crkvenu podjelu, za zagrebačku biskupiju crkvenu podjelu Katoličke crkve u Hrvatskoj. Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji, Zagreb 1975. kazuje da se naše (nad) biskupije zovu: *Zagrebačka nadbiskupija, Đakovačka ili Bosanska i Srijemska biskupija, Križevačka biskupija, Splitsko-makarska nadbiskupija, Vrhbosanska nadbiskupija...* I kad to znamo, možemo napisati *zagrebačka nadbiskupija*. Time smo samo rekli o kojoj je nadbiskupiji riječ, a nismo rekli kako se ona i zove. A nismo ni dužni uvijek davati podatak o imenu. No ne možemo napisati *Sarajevska nadbiskupija* jer bismo time rekli da se ona tako zove, a to bi bilo netočno jer se zove *Vrhbosanska nadbiskupija*. Ne može se dakle veliko slovo dobro upotrebljavati samo s pravopisnim znanjem. To mnogi smetaju s uma.

Da bismo se mogli odlučiti između *Dubrovačka Republika* ili *Dubrovačka republika* potrebno je poznavati pravopisna pravila, ali između toga i *dubrovačka republika* potrebno je poznavati povijest, a ne samo pravopis. Najprije moramo znati kako se ta republika zvala. I kad znamo da se zvala *Dubrovačka Republika*, opet možemo napisati i *dubrovačka republika* kad želimo samo reći o kojoj je republici riječ, a ne želimo kazati i kako se zvala.

Mnogi za to dvojstvo, za tu dvojnju mogućnost ne znaju, a mnogi i ne žele znati jer ne žele birati.⁶

Drugi problem pokazuje dvojba: *Dubrovačka Republika* ili *Dubrovačka republika*, tj. kako se pišu višečlana imena.

Pravilo koje to regulira općenito je prihvaćeno i glasi:

U višečlanom imenu piše se samo prva riječ velikim početnim slovom, a od ostalih samo ona koja je vlastito ime.

No od toga općega pravila u svim pravopisima postoje iznimke. Ali nema baš sloga koje su to. Novosadski je pravopis imao tri (četiri): ime mjesta (sela, grada), države i kontinenta. To nam se činilo normalnim, u skladu s prihvaćenom praksom pa smo to unijeli i u Hrvatski pravopis. No da to ne bude iznimka, kolega je Finka to izrazio u dva opća pravila:

»1) Osim prvoga člana velikim se početnim slovom pišu i svi drugi članovi vlastitih imena (osim veznika i prijedloga):

- a) naseljenih mjesta
- b) država
- c) kontinenta.

2) U ostalih se složenih vlastitih imena velikim početnim slovom piše samo prvi član, a od ostalih članova samo oni koji bi se i izvan složenog imena pisali velikim slovom.«⁷

Ni ta jednostavna pravila nisu uvijek jednostavna za pravopisnu praksu. Hoćemo li napisati *Varaždinske Toplice* ili *Varaždinske toplice*? Neki za to traže rješenje u pravopisu, a to nije samo pravopisno pitanje. Kako ćemo napisati zavisi od toga je li to

⁶ Da je potrebno više slobode i više biranja, kazuju i drugi lingvisti, npr. M. Pešikan, I. Klajn, v. Ivan Klajn, *Razgovori o jeziku*, Beograd, 1978, str. 136-138.

⁷ Hrvatski pravopis, str. 5.

naseljeno mjesto ili su samo toplice. Dakle o tome ne odlučuje pravopis, nego stvarnost odnosno zemljopis. Mora se dakle poznavati pojam o kojem se piše. To neki teško shvaćaju jer ne znaju razlikovati što je pravopisna problematika, a što je područje drugih znanja.

Dakako, ima i drugih dvojbi s velikim i malim slovima, ali nećemo dalje ovdje o tome raspravljati. Cilj je ovih redaka bio samo da upozorim na načelna gledišta, na bit teškoća, a ne na konkretne pojedinosti. Kad se razlikuje bitno, bit će manje nedoumica i neće se pravopisu pripisivati one koje nisu pravopisne.

5. Točka iza rednog broja

Uz veliko slovo i pisanje točke iza rednoga broja jedan je od velikih problema za praktičare jer jedan pravopis propisuje ovako, a drugi onako pa katkada u uredništvo stižu gotovo panična pitanja što da se radi. Jednim dijelom za tu veliku zbuđenost krivo je i uredništvo Jezika jer dopuštamo da članci izlaze i s točkom iza rednih brojeva i bez nje.

Jedna urednica dala je cijelu knjigu složiti s točkom iza rednoga broja po uzoru na pisanje u Jeziku, a kad je vidjela u Jeziku primjere bez točke, dala je u korekturi sve mijenjati, a kad je opet vidjela primjere s točkom sva uzbuđena zapitala je što da čini. Kako takva nedosljednost može biti uzrok i novčanim štetama, potrebno je da razriješimo tu nedoumicu.

U raspravi o točki iza rednoga broja na sjednici Jezične i pravopisne komisije održane 12. svibnja 1971. zaključeno je da iza svih rednih brojeva treba pisati točku, ali da se konačna odluka prepušta autorima Hrvatskoga pravopisa pošto temeljito razmotre to pitanje. Kolebanja nije bilo u samom načelu, nego treba li pisati točku kad iza nje dolazi koji drugi pravopisni znak.

Mi kao autori razmotrili smo to pitanje i odlučili se za točku s razlogom što je točka razlikovna.

Iza rimskih brojaka točka je ukinuta zbog srpskoga pravopisa i ćirilice jer se u njoj razlikuje *И* i *І* (*i* i *Prvi*) *ВІ* i *VI* (*vi* i *šesti*), a u latinici tu razliku preuzima točka: *I* i *I.*, *VI* i *VI.* Nepriličnost odredbe novosadskoga pravopisa da se točka iza rimskih brojeva ne piše, uočena je odmah pošto se on počeo upotrebljavati i u hrvatskoj praksi napuštena je dok je on još bio na snazi.⁸ Tu dakle dvojbe više nema niti je treba biti: točku iza rimskih brojki kad označuju redni broj treba pisati jer je razlikovna. Isto je tako ne treba ukidati kad se brojevi pišu arapskim brojkama i kad iza nje dolazi koji drugi znak baš zbog razlikovnosti jer se (900) čita *devetsto*, a (900.) *devetstoti*.

Drugi razlog koji nas je u toj odluci podupirao bila je jednostavnost i lakoća: da to pravilo bude bez iznimke, da se korisnici ne moraju dvoumiti kad će točku iza rednoga broja pisati, a kad neće kad već moraju misliti je li riječ o glavnom ili rednom broju. Da ukidanje točke iza rednog broja zbunjuje korisnike, vidjelo se i po tome što su neki ukidali i iza kratica kad iza njih dolazi koji drugi znak.

No kako točka iza rednoga broja nije uvijek razlikovna, razlikovnost osiguravaju i koja druga sredstva, najviše kontekst, a kako je u nekim prilikama treba pisati veoma

⁸ O tome je u Jeziku pisao Lj. Jonke, god. XVI, str. 156-157, A. Šojat, XXIV, 104-108, XXIX, 153-154.

često pa opterećuje tekst, npr. u bibliografijama, neki to pravilo nisu poštovali pa se traži da se vratimo na pravilo po kojem se točka ne stavlja kad iza nje dolazi koji drugi pravopisni znak. Zbog toga smo to pravilo malo ublažili i u *Dodatku pretisku* rekli:

»Točka se kao pravopisni znak ne mora stavljeti kad slijedi koji drugi pravopisni znak (zarez, crtica, zagrada i sl.). Usp. paragraf 513, str. 122.«

To znači da se točka iza rednih brojeva u načelu stavlja, ali se može i izostaviti kad iza nje dolazi koji drugi pravopisni znak, ali i ne mora, to se prepušta piscu na volju. Ali mnogi to ne žele: žele ili jedno ili drugo. Žele da pravopisci odluče umjesto njih. A to nikad ne može biti niti je dobro da tako bude. Dakako, da se ne smije nasumce odlučivati, nego sa znanjem, svjesno. Da bi se to moglo, potrebna su još neka objašnjenja.

Razlikovna (distinktivna) sredstva često su zalihosna (redundantna) pa je tada svejedno javljaju li se ili ne. Tako se npr. zarez između vezničkih rečenica može pisati, ali i ne mora jer je zalihostan. Da počinje nova rečenica, signal je veznik pa je s gramatičkoga gledišta svejedno dodali ispred veznika još zarez ili ne dodali, on je tu zalihostan.⁹ Zbog toga se tu po jednom interpunkcijskom sustavu stavlja zarez, po drugom ne stavlja.

Kad je zavisna rečenica ispred glavne, toga vezničkoga signala nema pa se zarez mora pisati. Zbog toga je to pravilo u svim pravopisima. Međutim u praksi se često događa da tu zareza nema, a jasnoća ipak nije narušena. Analiza takvih rečenica pokazuje da je u 80 do 90 i više posto jasno i bez zareza. (Zato je i teško naći primjer gdje bi samo o zarezu zavisilo značenje.) Prema tome je i zarez iza zavisnih rečenica u tom postotku zalihostan, a ipak još nikomu nije palo na pamet da se zbog toga velikoga postotka zalihosti ukine pravilo o pisanju zareza iza zavisnih rečenica ili da uvede pravilo da se piše samo kad je razlikovan, tj. kad je potrebno radi značenja.

Isto to vrijedi i za točku iza rednoga broja jer je ona u velikom postotku zalihosna. Napisali mi uz ime Bartola Kašića (1575.-1650.) ili (1575-1650), sve je jasno. Bilo napisano s točkom ili bez nje, zna se da to znači godinu rođenja i smrti Bartola Kašića. Prema nekim usputnim provjeravanjima točka iza rednoga broja zalihosna je u 85 do 90 postotaka pa bi je zbog onih desetak-petnaestak posto, kao i kod zareza iza zavisnih rečenica, trebalo pisati uvijek da se osigura jednoznačnost u onim slučajevima kad bez nje ne bi bilo jasno što se željelo reći. Međutim tu ima jedan dodatni razlog, a to je želja da se ne nagomilavaju pravopisni znakovi kad to nije potrebno. To se može uvažiti iako to nije pravi razlog jer se pravopisni znakovi nagomilavaju sami po sebi, a točka se ne ukida ako je znak iza kratice, v. npr. tri znaka u 5. r. ove str., a može ih biti i više, a po sadašnjim se pravilima ni jedan ne može ukinuti. Da se znakovi ne bi nagomilavali, neki točku ne pišu ni iza kratica i tako poopćavaju pravilo o ukidanju točke iako im to sadašnja pravila ne dopuštaju. A Englezi već pišu i kratice bez točke, kako nas obavještava Rudolf Buljan kad piše: »Međutim, prema novijem rječniku 'Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English', 3. izdanje (21. pretisak), Oxford University Press, Oxford 1985. godine, uočljive su značajne promjene. Naime 'isparile' su sve točke uz oznake i kratice...«⁹ Što je posrijedi, valjalo bi posebno razmotriti (zadatak za naše angliste), ali valja reći da se kratice i u našim leksikografskim

⁹ Drugo su neke stilističke nijanse u koje ne bih ovdje ulazio.

¹⁰ Strojarsvo, god. 31, br. 1, str. 78.

djelima pišu bez točke kad to traže leksikografski razlozi. Međutim, kako su točke iza rednih brojeva u nekim djelima zaista tako česte, npr. u bibliografskim jedinicama, a gdje je i bez njih jasno što brojka znači, mnogi ih svjesno izostavljaju. I dobro je što ih izostavljaju. Od toga ne treba praviti veliko pitanje. To je ona sloboda koja je dopuštena znalcima, tj. onima koji znaju što rade, zašto to rade i koji znaju da zbog toga neće doći do nesporazuma. Drugo je kad se što čini iz neznanja jer tada uvijek postoji opasnost da će izaći nešto što pisac nije mislio i da može zbog toga doći do neke štete. Pravila književnoga jezika i jesu za to da osiguraju jednoznačnost poruke.

Drugu analogiju za pisanje ili nepisanje točke iza rednih brojeva imamo u pisanju navodnika. Oni se u određenim slučajevima pišu da bude jasno da je nešto posebno ime, a nije upotrijebljeno u svom osnovnom značenju, kao što je npr. »Borovo« za tvornicu obuće, »Dubrovnik« za hotel. Međutim na prodavaonicama obuće ne treba pisati »Borovo« niti na hotelu »Dubrovnik«, kao što i ne piše jer je iz konteksta jasno da je riječ o imenu u prenesenu značenju. Nekada je Jutarnji list izlazio s naslovom pod navodnicima »Jutarnji list«, ali danas Večernjem listu ili Vjesniku ne pada ni na kraj pameti da bi pisali »Večernji list«, »Vjesnik«, iako se u tekstu katkada pišu navodnici. A nije ih potrebno pisati kad je veliko slovo dovoljno da bude jasno da je riječ o Večernjem listu i Vjesniku, a nije o večernjem listu i vjesniku.¹¹ Zato u Hrvatskom pravopisu jedno pravilo o pisanju navodnika kaže: »Navodnike ipak ne treba pisati pod svaku cijenu, nego redovito samo onda kad za identifikaciju nije dovoljno samo veliko slovo.« (Str. 129.) Kad će dakle pisati navodnike, a kad neće, prepušteno je na volju piscu, samo to pisac mora činiti iz znanja, a ne iz neznanja. Taj isti postupak može dakle vrijediti i za pisanje ili nepisanje točke iza rednoga broja kad iza nje dođe koji drugi pravopisni znak, ako je ona zalihosna. Ako nije, točka se mora pisati bez obzira koliko znakova dolazilo iza nje.

Prema tome zaključak o pisanju točke iza rednoga broja može biti sasvim jasan: sadašnjim pravopisnim pravilima ne treba ništa mijenjati, nego pisce, pa i učenike, učiti da trebaju steći znanje po kojem će slobodno odlučivati hoće li je pisati ili neće. To je put do prave pismenosti.

Prije četiri godine napisao sam u Jeziku misao koju je ovdje dobro ponoviti:

Sad tko želi birati, zaista može birati. A mi i ne želimo drugo do da oni koji biraju mogu birati slobodno, a slobodnoga biranja nema bez punine znanja. A kad se bira sa znanjem i slobodno, tada za jezičnu kulturu ne treba imati nikakve bojazni.¹²

Time nisu iscrpljena sva pravopisna pitanja o kojima danas treba govoriti zbog prilika u kojima se naš pravopis našao, ali mislim da je za ovaj broj dosta. Nastavit ćemo u idućim brojevima, pogotovu o nekim temama za koja već znamo da je potrebno pisati. A korisnici pravopisa, posebno nastavnici i profesori, mogu postavljati pitanja, a uredništvo će nastojati da dobiju dobar odgovor.

¹¹ Tko želi još objašnjenja toga izbora može naći u mojem članku *Kako da pišemo nazive nogometnih klubova*, Jezik, XXVIII, Zagreb, 1981, str. 93., a prenesen je i u knjigu *Hrvatska jezičnoslova čitanka s naslovom Navodnici u nazivima nogometnih klubova*.

¹² Jezik, XXXIV, Zagreb, 1986, str. 62.

Sažetak

Stjepan Babić, Filozofski fakultet, Zagreb

UDK br. 801.1:808.62, izvorni znanstveni članak, primljen 22. 10. 1990, prihvaćen za tisak 5. 11. 1990.

About Current Orthographic Controversy

The author tries to define what is, and what is not, the area of legitimate orthographic concerns. Specifically addressed are the issues of the use of capitals and of the period (fullstop) after ordinals.

VIŠEJEZIČNI RJEČNICI U HRVATA¹

Igor Gostl

Enciklopedije i leksikoni su rječnici koji imaju pretežno predmetno-informativnu namjenu te obuhvaćaju osobna geografska i druga imena kao i termine znanstvenog i stručnog karaktera, dajući im stvarna i povijesna objašnjenja. Od samog se početka enciklopedijski tekstovi javljaju bilo u obliku sustavnih priručnika, bilo u obliku rječni-kâ, da bi zatim postupno došlo do konvergencije enciklopedistike i leksikografije, kojim stapanjem i objašnjavamo dvojnost naziva enciklopedije i leksikona.

Egzemplificirajmo ovo izvatom iz višejezičnog rječnika Andrije Jambrešića (1706-1758), isusovca, profesora teologije u Zagrebu i Trnavi, odličnog znalca latinskog, nešto slabijeg poznavatelja njemačkog i mađarskog jezika; verziranog u povijesti i geografiji, leksikografa koji je smatrao da su kajkavski, štokavski i čakavski govor dijalekti jednog jezika, koji se bavio i problemima hrvatskog pravopisa (Manuductio ad croaticam orthographiam, Zagreb 1732), predlažući čitavo stoljeće prije Gaja reformu kajkavske grafije na temelju dijakritičkih znakova. Jambrešić, dakle, u svom višejezičnom rječniku »Lexicon latinum interpretatione Illyrica, Germanica et Hungarica« tiskanom 1742, pod jedinicom *Zagreb* donosi slijedeće:

»Zagrabia, ae, ž. Zagreb, slobodni kraljevski grad, Agram eine freye königliche Stadt in Croaten. Szabad királyi *Zábrág* város az Horváat országbán, jest prastari grad, nekoć zvan Soroga i Vicus Italicus. O tome također svjedoče podzemne cijevi, koje stoljećima unatrag nisu popravljene rukom majstora, a dovode obilnu vodu s udaljenih gora da je građani obilno crpu i danas. O njihovu podrijetlu ne može se ni u raznim ilirskim analima ništa doznati. Bio je glavni grad Kraljevine Slavonije, a poslije je postao glavni grad Hrvatske, kad je veći dio Ilirika nakon osvojenja Bihaća pripao otomanskoj vlasti. Rječica ga dijeli u kraljevski ili Gornji grad i Kaptolski grad. Na Kaptolu se vidi velika bazilika koju je sv. Ladislav kralj sagradio u čast sv. Stjepana kralja . . . Do ove je dvor biskupa, najznamenitijeg među ilirskim biskupima . . . Kraljevski je pak grad već nekoć uvršten među slobodne, zatim tavernikalne gradove. Oko 1245. godine do kralja Bele IV utvrđen je zidovima i mnogim slobodšinama uveličan. Vele da su u njemu stanovali ne samo Bela IV već i drugi ugarski kraljevi. Obično su se tu

¹ Premda se u poliglotne rječnike ubrajaju i dvojezični, uz iznimku Habelićeva i Belostenčeva, oni nisu predmet ovih razmatranja.